

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Т. В. Корчева
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного університету "Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого" (м. Харків)

УДК 343.131 (477)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто процесуальний аспект права на правову допомогу в ході провадження кримінально-процесуальної діяльності, проаналізовані теоретичні поняття щодо права особи на захист її законних інтересів, внесені пропозиції щодо удосконалення кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: правова допомога, захист, захисник, адвокат, представник.

Пріоритетним напрямком реформування кримінального судочинства, яке відбувається сьогодні, є захист прав і свобод людини у процесі провадження процедури кримінально-процесуальної діяльності.

Можливість підвищити гарантії прав учасників процесу надає розроблений робочою групою з питань реформування кримінального судочинства проект Кримінального процесуального кодексу України № 9700 від 12 січня 2012 року (далі — проект КПК), який визнав, що завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнutyй до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрутованому процесуальному примусу [1]. Закріпленим у проекті КПК України цього положення визначається наявність охорони як особистих, так і публічних інтересів у кримінальному судочинстві, при чому особистих інтересів — першочергово. Це повністю відповідає ст. 3 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та їх гарантії визнають зміст і спрямованість діяльності держави, а затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Реформування кримінально-процесуального законодавства України, спрямування на підвищення рівня захисту прав особи у кримінальному процесі, привнесення у нього європейських стандартів неможливе без законодавчо визначеного, гарантованого права особи на правову допомогу.

Проблеми, що стосуються охорони прав і свобод у кримінальному процесі, здійснення захисту інтересів особи у кримінальному процесі, завжди привертали увагу вчених-процесуалістів і були предметом дослідження у працях С. А. Альперта, Л. О. Богословської, В. Д. Бринцева, Т. В. Варфоломеєвої, Ю. М. Грошевого, Я. П. Зейкана, В. О. Коновалової, О. В. Капліної, О. М. Ларіна, Ю. П. Лубшева, В. Т. Маляренка, В. І. Мариніва, М. А. Маркуш, Ю. І. Стецовського, М. С. Строговича, А. Р. Туманянц, Ю. В. Хоматова, В. Ю. Шепітська, О. Г. Шило, Ю. П. Яновича та ін. Але суттєві зміни, які відбулися останнім часом у кримінально-процесуальному законодавстві (найважливішим з них є прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України), потребують перегляду існуючих у розробці нових теоретичних і практичних положень щодо гарантування прав особи у кримінальному процесі, зокрема права на захист її інтересів у ході провадження кримінально-процесуальної діяльності.

Метою статті є дослідження деяких проблем, які стосуються питань здійснення особою, яка залишається до кримінально-процесуальної діяльності, права на захист, надання її правової допомоги, що, безумовно, має як теоретичне, так і практичне значення.

Ст. 59 Конституції України закріпила право кожного на правову допомогу. Щодо кримінально-процесуального законодавства це означає, що кожна особа, яка залишається до кримінально-процесуальної діяльності, має конституційне право на захист своїх законних інтересів, і це її право повинно бути забезпечено з боку держави. Виходячи з цього, ми розглянемо питання щодо здійснення захисту законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

У теорії кримінального процесу існує класифікація суб'єктів кримінального процесу, а самі суб'єкти — це державні органи та посадові особи, які здійснюють провадження по кримінальній справі, а також інші юридичні, посадові та фізичні особи, залучені у сферу кримінального судочинства, у зв'язку з чим вони є носіями певних прав і повинні виконувати певні обов'язки [2, с. 80]. Під особою, яка бере участь у кримінальному судочинстві, вчені-процесуалісти розуміють фізичну або юридичну особу, яка залишається до кримінально-процесуальної діяльності на підставі відповідного процесуального рішення або у силу закону, яка наділена процесуальними правами і обов'язками і яка виконує у зв'язку з цим відповідну процесуальну функцію [3, с. 12].

Конституційний принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист визначає суб'єктів, які забезпечують, здійснюють цей захист, а також осіб, яким це право надається і забезпечується. Особами, яким право на захист надається і забезпечується у кримінальному процесі, безумовно, повинні бути підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений (вправданий). Виходячи з ч. 1 ст. 21 чинного Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України), дія принципу забезпечення права на захист не розповсюджується на засудженого та вправданого [4]. У ст. 20 “Право на захист” проекту КПК, як особи, яким право на захист надається і забезпечується, названі підозрюваний і обвинувачений, але не названі підсудний, засуджений та вправданий. Однак, очевидно, що підсудний, засуджений та вправданий теж є учасниками процесу, які повинні бути вказані у новому КПК України як особи, які теж мають право на захист, і це право повинне бути їм забезпечено. Підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений та вправданий — це самостійні учасники процесу, кожен з них має своє процесуальне положення (статус). Вважаємо, що не можна ототожнювати обвинуваченого з підсудним, як це запропоновано у проекті КПК, а

також виключати з кола учасників процесу, які мають право на захист, засудженого і виправданого, як закріплено у чинному КПК України, їх участь у справі не закінчується з постановленням вироку, як не закінчується з постановленням вироку і провадження по справі. Це визначення кола осіб, яким надається і забезпечується право на захист, тягне за собою необхідність законодавчого закріплення у КПК України головного обов'язку захисника: здійснення захисту прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надання їм необхідної юридичної допомоги при провадженні у кримінальній справі. Це традиційний “класичний” захист, який здійснюється стосовно осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, і який визначає сутність конституційного принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженному, виправданому права на захист.

Розглядаючи захист у вузькому значенні слова, у межах дії принципу забезпечення права на захист підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженному, виправданому ми відносимо діяльність захисника саме до цих учасників процесу. Особливістю вищезазначеного нами принципу є те, що особа, яка здійснює цей захист, іменується захисником. Саме це відокремлює захисника як учасника процесу від інших осіб, які теж надають юридичну (правову) допомогу, але іншим учасникам процесу і повинні мати у зв'язку з цим інше найменування.

У ході провадження кримінально-процесуальної діяльності право отримати правову допомогу мають свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач. Ми повністю згодні з позицією, яка висловлюється в юридичній літературі, що реалізація кожним права на правову допомогу не може залежати від статусу особи [5, с. 24]. Якщо порівняти відповідні норми чинного КПК України та проекту КПК, щодо права свідка, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача на правову допомогу, то вони мають суттєві різниці, деякі їхні положення викликають зауваження. Так, відповідно до чинного КПК України потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач мають право залучати до участі у процесі представника. Разом з тим, викликає критику положення проекту КПК, який у ст. 58 “Представник потерпілого” та у ст. 63 “Представник цивільного позивача, цивільного відповідача” зазначає, що “... представник — особа, яка у кримінальному провадженні повинна бути захисником”. Що стосується свідка, то є незрозумілою та обставина, що у сферу діяльності захисника Законом України від 1 липня 2010 року № 2395-VI “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо права свідка на захисника та іншу правову допомогу” належить і здійснення захисту (як процесуальну функцію) учасника процесу, який не притягається до кримінальної відповідальності — свідка, про що до ст. 44 КПК України внесено доповнення, а також в правах свідка з'явилося право на обраного за власним бажанням захисника (п. 4¹ ч. 1 ст. 69¹ КПК України) [6]. Розглядаючи ці новелі в сукупності, можна дійти висновку, що вони порушують сутність принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист.

У кримінальному процесі існують основні напрямки процесуальної діяльності — кримінально-процесуальні функції. Це функція обвинувачення, захисту і вирішення справи (правосуддя). Перевагою проекту КПК щодо цього питання є те, що у п. 18 ст. 3 “Визначення основних термінів Кодексу”, відокремлюючи процесуальні функції, вказуються сторони кримінального провадження: з боку обвинувачення та з боку захисту.

Що стосується свідка, то проект КПК не вказує свідка, ні як сторону обвинувачення, ні як сторону захисту, а теорія кримінального процесу вважає його “... іншим суб’єктом, що сприяє повному, всебічному та справедливому кримінальному судочинству”. Але свідок, як учасник кримінального провадження (до переліку яких його віднесено п. 24 ч. 1 ст. 3 проекту КПК), має свої законні інтереси, які повинні бути захищені здійсненням належної кваліфікованої правової

допомоги. Переконливою слід визнати думку Ю. М. Грошевого і С. А. Альперта, що захист — це процесуальна функція, яка є самостійним напрямком процесуальної діяльності, пов'язаним не лише із спростуванням обвинувачення, з обґрунтуванням невинності обвинуваченого або меншої його винності, але і з реалізацією на цій основі всього комплексу прав, що забезпечують охорону його законних інтересів [7, с. 33]. Підтримуючи цю точку зору, можемо зробити висновок, що функція захисту — це вид реалізації права на правову допомогу, що повинна гарантуватися не тільки особі, притягнутої до кримінальної відповідальності, але також і іншим особам, які беруть участь у кримінальному процесі. У зв'язку з цим, функція захисту розглядається нами, як діяльність учасників процесу, їхніх захисників, представників, спрямована на спростування підозри, обвинувачення, виявлення обставин, що виправдовують або пом'якшують відповідальність підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, представництво інтересів, а також надання учасникам процесу правової допомоги й охорону їхніх особистих і майнових прав.

На жаль, проект КПК у п. 2 ч. 1 ст. 66 вказує на право свідка лише "... користуватися правовою допомогою при наданні показань". Таке визначення значно звужує можливості свідка щодо отримання правової допомоги, виключаючи її надання при провадженні інших слідчих і процесуальних дій. Okрім цього, виключається й участь у кримінальній справі учасника процесу, який надаватиме цю правову допомогу. Свідка необхідно наділити правом для отримання правової допомоги обирати представника, який має можливість надавати кваліфіковану правову допомогу в повному обсязі (а не тільки при наданні показань). Наявність представника у процесі провадження по справі повинно бути обов'язково зазначено у правах свідка. Варто звернутися до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) № 23-рп/2009 від 30 вересня 2009 року, в якому зазначено, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції України "кожен має право на правову допомогу" треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [8].

Надання свідку, потерпілому, цивільному позивачу і цивільному відповідачу правової допомоги діє поза межами принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист, тому не є "класичним захистом" у кримінальному процесі. Правова допомога потерпілому, цивільному позивачу і цивільному відповідачу повинна виступати у формі представництва; учасник процесу, який надаватиме цю правову допомогу, виступає представником у процесі і не повинен мати одночасно найменування "захисник", як це запропоновано проектом КПК, в протилежному випадку буде змішування визначень різних учасників процесу — "представник" і "захисник".

Реалізація особою права на правову допомогу потребує створення в законодавстві відповідних гарантій. Сказане дозволяє приєднатися до позиції тих науковців, які висловлюються за створення процесуальних процедур усунення порушень права особи на захист її інтересів у процесі. Так, на підтримку заслуговує точка зору О. Г. Шило, яка справедливо зазначає, що активність органів, які здійснюють кримінальний процес, передбачає ефективне використання ними своїх повноважень в інтересах захисту прав учасників кримінального процесу, яке повинно здійснюватися з дотриманням вимог чинного законодавства. Порушення останнього при провадженні у кримінальній справі викликає необхідність активної діяльності органів державної влади стосовно їх негайного усунення [9, с. 121]. О. М. Дроздов

у зв'язку з цим вказує, що порушення права на правову допомогу повинно мати кримінально-процесуальні наслідки, зважаючи на зміст такого порушення, в залежності від стадії кримінальної справи [10, с. 263].

Слід приєднатися до думки, висловленої в юридичній літературі, що в законах України, інших правових актах необхідно визначити порядок, умови і способи надання правової допомоги [11, с. 30]. Справді, чинне кримінально-процесуальне законодавство України, як і його новели, не регулюють порядок і умови (як і саму можливість) винесення суб'єктами, які ведуть процес, постанови, або ухвали про допуск представника до участі у справі. На наш погляд, представника, який надаватиме свідку, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу правову допомогу, повинно бути допущено до участі у справі постановою особи, яка провадить дізнання, або слідчого, судді чи ухвалою суду. При цьому зазначимо, що винесення такої постанови (ухвали) не є обов'язком суб'єкта, який веде процес, і виноситься тільки у випадках фактичного зачленення представника до участі у справі.

Кримінально-процесуальне законодавство повинно гарантувати належне дотримання прав особи у кримінальному процесі, передбачати наявність ефективних процедур, які будуть відповідати стандартам демократичної держави. Маємо надію, що прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України створить належні гарантії захисту прав як кожної особи у процесі кримінального провадження, так і суспільства, до числа яких вони належать.

Список використаних джерел

1. Проект Кримінального процесуального кодексу України : Проект розроблений робочою групою з питань реформування кримінального судочинства, внесений на розгляд парламенту Президентом України; зарестр. 12.01.2012 р. за № 9700 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. — URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42312.
2. Кримінальний процес [Текст] : [підручн.] / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. — Х. : Право, 2010. — 608 с.
3. Уголовно-процесуальний кодекс України : научно-практический комментарий [Текст] / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Алешина. — Х. : Одиссей, 2005. — 968 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України : зі змінами і доповненнями станом на 1 березня 2011 року [Текст] / упоряд. : В. І. Марінів, О. Г. Шило. — Х. : Право, 2011. — 232 с.
5. Панчук, О. В. Порядок надання правової допомоги свідку [Текст] / О. В. Панчук // Адвокат. — 2010. — № 2. — С. 23–28.
6. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо права свідка на захисника та іншу правову допомогу : Закон України від 01.07.2010 р. № 2395–VI [Текст] // ВВР. — 2010. — № 38. — Ст. 506.
7. Альперт, С. А. Актуальные вопросы обвинения и защиты в свете подготовки нового уголовно-процессуального законодательства [Текст] / С. А. Альперт, Ю. М. Грошевой // Проблемы государства и права Украины: тематический сб. научных трудов. — К. : УМК ВО, 1992. — С. 32–39.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадяніна Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 [Текст] // ОВУ. — 2009. — № 79. — Ст. 2694.
9. Шило, О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадяніна на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [Текст] / О. Г. Шило. — Х. : Право, 2011. — 472 с.
10. Дроздов, О. М. Порушення права свідка на правову допомогу у кримінальному процесі як підстава перегляду судових рішень в порядку виключного провадження [Текст] / О. М. Дроздов // Юридична осінь 2009 року : тези доповідей та наукових повідомлень міжнародної наук.-практ. конференції молодих вчених та здобувачів / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого, 2009. — С. 262–266.

11. Присяжненко, А. М. Конституційно-правова регламентація права на правову допомогу в Україні, країнах СНД і Балтії [Текст] / А. М. Присяжненко // Адвокат. — 2010. — № 4. — С. 30–36.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального процесу
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”
(протокол № 8 від 7 березня 2012 року)*

Надійшла до редакції 28.03.2012

Корчева Т. В. Теоретические подходы усовершенствования реализации права лица на правовую помощь в уголовном процессе Украины

Рассматривается процессуальный аспект права на правовую помощь в ходе проведения уголовно-процессуальной деятельности, проанализированы теоретические понятия, касающиеся права лица на защиту его законных интересов, внесены предложения по усовершенствованию уголовно-процессуального законодательства.

Ключевые слова: правовая помощь, защита, защитник, адвокат, представитель.

Korcheva, T. V. The Theoretical Approaches to the Improvement of the Person's Rights Realization to the Legal aid in the Criminal Procedure of Ukraine

In the article the procedural aspect of the right to the legal aid during carrying out of criminal procedural activity has been considered, the theoretical conceptions as to the person's right to the protection of his or has of the legitimate interests have been analyzed, the proposals as to the improvement of the criminal procedural legislation have been made.

Key words: legal aid, protection, defender, lawyer, counsel.

